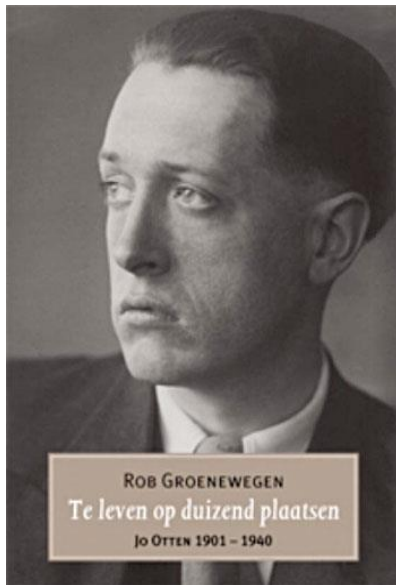

Hans Anten

Biografie van een gemankeerde modernist

Rob Groenewegen, *Te leven op duizend plaatsen. Jo Otten 1901-1940*. Haarlem: In de Knipscheer, 2011. 814 p. ISBN 978-90-6265-641-7.

Wie over het korte leven van de vergeten auteur Jo Otten (1901-1940) een vuistdikke biografie schrijft, heeft wat uit te leggen. Het nawoord van *Te leven op duizend plaatsen*, de biografie waarop Rob Groenewegen op 29 september 2011 aan de Leidse universiteit promoveerde, leest immers als een *oratio pro domo*, als een enigszins defensieve verantwoording. Groenewegen zet zich daar af tegen een wel erg gedateerde opvatting van de historicus Jan Romein, die in zijn monografie *De biografie* uit 1946 stelde dat alleen iemand van het eerste plan een omvangrijke biografie waard is. Met een beroep op bronnen die eveneens weinig recent zijn – een publicatie van S. Dresden uit 1956 en van W. Zaal uit 1974 –, constateert de auteur terecht dat zijn biografie alleen al haar bestaansrecht ontleent aan de overtuiging dat levensbeschrijvingen van ‘verliezers’ en ‘derderangs-figures’ het bestaande beeld van de historische werkelijkheid kunnen verdiepen, nuanceren en corrigeren. Dat beeld is dan volgens Groenewegen primair dat van de Nederlandse literaire wereld tijdens het interbellum zoals het na de Tweede Wereldoorlog gestalte kreeg door de dominante optiek van *Forum*.

Het is ongetwijfeld waar dat de kring rond dat tijdschrift lange tijd bepalend is geweest voor de naoorlogse beeldvorming; daar hebben bijvoorbeeld de recente biografieën van

Marsman, Vestdijk, Du Perron en Ter Braak aan bijgedragen. Maar inmiddels heeft de letterkundige neerlandistiek met tal van impulsen die optiek minder eenzijdig gemaakt. Ik wijs in dit verband op een publicatie als *Kritiek in crisistijd* uit 2009, met portretten van minder bekende critici die de veelkantigheid van een versnipperd literair landschap evoceren. Ook de toenemende aandacht voor zogenaamde *middlebrow*-literatuur en de vele studies over het katholieke tijdschrift *De Gemeenschap* (1925-1941) en zijn belangrijkste redacteuren hebben de dominantie van *Forum* op de beeldvorming gereduceerd. De biografie van een schrijver in de marge, van een literaire antiheld als Otten voegt zich uitstekend in deze ontwikkeling.

Het voorbeeldig uitgegeven en royaal geïllustreerde *Te leven op duizend plaatsen* presenteert het chronologische verhaal van Ottens leven en werk in vijftwintig hoofdstukken. Het eerste deel met elf hoofdstukken behandelt de periode 1901-1928; daarin staan de studiejaren centraal. Deel twee beslaat tweederde van de eigenlijke biografie, die ruim zeshonderd bladzijden telt. Daar ligt het accent op Ottens schrijverscarrière, die op 10 mei 1940 door een Duits bombardement op het centrum van Den Haag plotseling eindigde. De uitgave bevat verder alle teksten die in een wetenschappelijke biografie horen: onder meer zo'n vijfenzeventig bladzijden noten en een complete bibliografie van Ottens publicaties in boekvorm, in tijdschriften en kranten. Het boek wordt gecompleteerd met twee bijlagen: Ottens belangrijkste poëtische essay, het nagenoeg onvindbare *Mobiliteit en revolutie* uit 1932 en een tekst die voor een goed begrip van de literaire context van belang is: een lezing van de journalist en schrijver Ben Stroman uit 1940 over veertig jaar literair leven in Rotterdam. Als gezegd verantwoordt Groenewegen zijn werkwijze en doelstellingen in een kort nawoord. Ik kom daar nog op terug.

In de epiloog van de biografie laat Groenewegen zien dat de naoorlogse belangstelling voor het werk van Otten minimaal is geweest. De kwalificatie 'vergeten schrijver' is correct. Ik denk dat de weinigen voor wie (de naam van) Otten geen onbekende is, gezocht moeten worden in het selecte gezelschap van universitaire neerlandici die zich specialiseerden in het literaire panorama van het interbellum. Wie dan kennis heeft genomen van uiteenlopende tijdschriften als *De Vrije Bladen*, *Den Gulden Winckel* en *De Stem* kan Ottens aanwezigheid niet ontgaan zijn. In deze periodieken publiceerde hij een groot aantal bijdragen – prozafragmenten, besprekingen en essays -, bij elkaar honderd. Het feit dat de meeste bijdragen te vinden zijn in het ethisch-humanistische tijdschrift *De Stem* geeft een eerste verklaring voor de ronduit negatieve reacties op Ottens werk van degenen wier oordelen, zowel openbare in *Forum* en het dagblad *Het Vaderland* als particuliere in later gepubliceerde brieven, de norm zouden worden voor de beeldvorming: Ter Braak en Du Perron.

Op grond van een indrukwekkende hoeveelheid veelsoortige bronnen vertelt Groenewegen het *au fond* tragische levensverhaal van Jo Otten, waarin persoon en werk in hoge mate samenvallen en reliëf krijgen door een adequate politieke, algemeen culturele en literair-historische contextualisering. In het eerste deel maken we kennis met een sensitieve, introverte en ziekelijke jongeman met literaire aspiraties die zijn verlegenheid en onzekerheid compenseert door arrogant en tegendraads gedrag. De biograaf overtuigt als hij de omstandigheden schetst die van invloed zijn geweest op Ottens karakterologische ontwikkeling, zoals het opgroeien in het weinig empathische gezin van de tirannieke Rotterdamse architect Albert Otten. Hij was het die zijn zoon ertoe aanzette, zo niet dwong een studie aan de Handels-Hoogeschool te volgen en aan dat Rotterdamse instituut te promoveren in de handelswetenschappen. Het onderwerp waarop Otten in 1928 promoveerde, intrigeerde toen velen: het Italiaanse fascisme. De wijze waarop Groenewegen deze publicatie bespreekt is exemplarisch voor zijn aanpak. De bespreking van Ottens boek wordt ingeleid met een uiteenzetting over het fascisme, zijn voorman Benito Mussolini en enige Nederlandse manifestaties van sympathie voor dit politieke systeem. Het proefschrift zelf, een

documentair-historische verhandeling over het corporatieve stelsel, wordt vervolgens uitvoerig geciteerd en van kritisch commentaar voorzien door het te vergelijken met een andere contemporaine studie over het zelfde onderwerp en door het te confronteren met enige overwegend afwijzende recensies. Met name het compilatiekarakter ervan en het ontbreken van een duidelijk standpunt zijn tekortkomingen die de biograaf signaleert. In het nawoord stelt Groenewegen dat hij geprobeerd heeft zoveel mogelijk onzichtbaar te blijven, ‘zoals het een goed biograaf betaamt’. De geciteerde bijzin expliciteert adhesie met een discutabele visie op het genre van de biografie. Gelukkig is Groenewegen is die opzet niet geheel en al geslaagd, zoals zijn bespreking van Ottens dissertatie en tal van andere kritische passages laten zien. Tenslotte: omdat het autobiografische gehalte van Ottens fictie zeer groot is, worden naast niet-fictionele bronnen als brieven fragmenten uit zijn romans en verhalen gebruikt om Otten zelf aan het woord te laten.

Een rode draad in het omvangrijke tweede deel is de discrepantie tussen Ottens grenzeloze ambitie deel uit te willen maken van het literaire establishment en de mislukking van dat streven. Zeker: de toegang tot *Forum* werd hem geweigerd, en Greshoff, Ter Braak, Du Perron, Marsman en Vestdijk lieten hem vallen. Maar hun afwijzing, zo maakt Groenewegen met vele voorbeelden duidelijk, werd krachtig gestimuleerd door Ottens gebrekkige literaire talenten en zijn literaturopvattingen, die op essentiële onderdelen afweken van de *Forum*-poëtica. De analyse van *Mobiliteit en revolutie* toont weliswaar aan hoezeer dit modernistische manifest thematisch verwant is aan Ter Braaks essays. Het is een hartstochtelijk pleidooi voor de ondogmatische mens die ideologisch zonder partij moet blijven om verstarring te voorkomen. Maar de uitwerking van dit programma verankert Otten stevig in het gedachtegoed van de historische avant-garde, en daar moesten Ter Braak en de zijnen, als bekend, niets van hebben. Zo refereert Otten aan de futuristische destructie van tradities, aan de surrealistische exploratie van intuïtie en droom, en aan het nieuw zakelijke procedé van het simultaneïsme om de gelijktijdigheid van het ‘moderne wereldgebeuren’ te suggereren zoals dat gebeurde in een roman als *Berlin Alexanderplatz* (1929) van Alfred Döblin.

Ottens enige publicatie die tijdens zijn leven een bescheiden verkoopsucces kende, is de novelle *Bed en wereld* (1932), in 1967 nog eens uitgegeven met een inleiding van Bert Schierbeek en in 2008 met een voorwoord van Groenewegen. In *Bed en wereld* gaf Otten effectief literair gestalte aan de in zijn manifest uiteengezette mobiliteitsthematiek, zij het dat in deze caleidoscopische beeldenlawine het vitalisme heeft plaatsgemaakt voor een cultuurpessimistisch fatalisme en doodsverlangen, projecties van een auteur die in toenemende mate geteisterd werd door angstneurosen en hypochondrie. Het modernistisch kader van dit voorbeeld van *stream of consciousness* relateert Groenewegen terecht aan de theorieën over prozavernieuwing die Constant van Wessem in de jaren twintig in *De Vrije Bladen* had geventileerd. Met name diens aanbeveling de werkelijkheid te verkennen ‘op de wijze van een filmcamera’ lijkt toegepast te zijn in het simultaneïteitsprincipe en de montagetechniek van *Bed en wereld*. Met een scherp oog voor nuance laat Groenewegen evenwel zien dat Ottens modernisme geclausuleerd is. Wie als Otten bijvoorbeeld de directe uiting van gevoelens en emoties centraal stelt en van personages eist dat ze mensen van vlees en bloed zijn, hanteert een literaturopvatting die eerder expressief-mimetisch dan autonomistisch genoemd kan worden.

Met deze biografie probeerde Groenewegen ‘alle aspecten van [Ottens] uitzonderlijke denkwereld en kleurrijke schrijversleven’ bijeen te brengen om zo begrip te kweken voor diens leven en werk in relatie tot zijn tijd. Die doelstelling is zeker bereikt, waarbij dan wel de kanttekening te plaatsen is dat met een minder gedetailleerd betoog dat resultaat ook bereikt had kunnen worden. Ik vermoed dat het toch al fragmentarische verhaal van Groenewegens ‘pennenvrucht’ – de biograaf legt zo nu en dan een voorkeur aan de dag voor ouderwets

plechtstatige formuleringen – aan coherentie en leesbaarheid zou hebben gewonnen als veel informatie over personen en zaken uit de hoofdtekst in verkorte vorm in het notenapparaat zou zijn ondergebracht.

Universiteit Utrecht

Uit: Spiegel der letteren. Tijdschrift voor Nederlandse literatuurgeschiedenis en voor literatuurwetenschap 54 (2012), nr. 4.